

סמי ברדוגו: זה הדברים, הספרייה החדשה, הקיבוץ המאוחד 2010, 322 עמ'

בספרו הרביעי המפעים של סמי ברדוגו זה הדברים נפתח חלון נוסף לכתובתו של המספר המוכשר והיחודי. הספר בנוי משתי עלילות מקבילות, המעמידות במרכזן שתי דמויות. העלילה האחת מתרחשת בהווה של הסיפור ומתמקדת בעיקרה באם קשישה ובבנה הרווק בן הארבעים, השהים כשבע בדירת האם הנטושה, ביישוב נידח בדרום הארץ. הבן מטיע את אמו לשם מבית האבות בנס ציונה, שבו היא שוהה, במטרה להביא תיקון בחייה, ובחיו, שהם השתקפותה במובנים רבים. העלילה השנייה סוערת ונפתלת, מפליגה הרחק במקום ובזמן ושורשיה במרוקו בראשית המאה הקודמת.

ההבדל הבולט בין שתי העלילות הוא בלשון. כנגד השפה הרגישה והפיוטית של הבן בעלילה הראשונה, שלפעמים נוטה מעט לאיגנטיות ומעצבת מערכות רגשיות מורכבות, המקרינות על התגובות וההתנהגות בהווה - המונולוגים הארוכים של האם בעלילה השנייה הם בליל מיוחד במינו של עברית עילגת, מתובלת בחלקי משפטים בערבית ובצרפתית. ראוי לציין, שבשנים האחרונות השימוש המכוון בשפה תת־תקנית של דמויות מן הפריפריה בספרות נהפך לתופעה מוכרת וראה למשל ספרה של שרה שילה שום גמדים לא יבואו, שבו מבטאת השפה המשובשת התרסה וקריאת תיגרו.

תופעה בולטת לא פחות בספרות הנכתבת היום היא הפניית הזרקור למערכות יחסים כאובות, עכורות ומורכבות בין בנים להוריהם. כבר בסיפורי ילדה שחורה של ברדוגו, המתארים חוויות קיומיות קשות, עוצבו יחסים מעוותים בין בני המשפחה. בדומה להם, גם ברומן הנוכחי רוב המשפחות המתוארות אינן מאושרות. האומללות כובשת כמעט את כולן, לבד, אולי, מן המשפחה הנוצרית, שבביתה שימשה מִקְהָה הנערה כמטפלת.

המאפיין את דמויותיו של ברדוגו, גם בספריו הקודמים, הוא מצוקתן הרגשית והתנהלותן בורות מוחלטת. רובן בוחרות בהדחקה ובהשתקה בפסיביות קיומית.

במרכז זה הדברים עומד סיפורה המרתק של האם, שאותו הדחיקה שנים רבות. תחילה היא מרחיקה עדות ומספרת על אמה של הנערה מִקְהָה, אשה כלואה בעולם שמרני, ורק בהמשך יתבהר שִמְקָה, המטולטלת ממקום למקום בכורח הנסיבות, אינה אלא היא עצמה: אנאלפביתית חסרת השכלה בסיסית, שהצליחה לצבור ניסיון חיים עשיר בגלגוליה הקשים מבית לבית בארץ מולדתה מרוקו. ומכיוון שעלתה לארץ לא בצעירותה, נשארה בשולי החברה הישראלית המתפתחת. עם זאת, בכוח רצונה ונחישותה הצליחה לממש את חלום האימהות, שנמנע ממנה בנישואיה לבעלה העקר, שממנו נפרדה בהגיעם לארץ.

ואולם התיקון המאווה אינו מושג בהולדת בנה

ה'צבר', הירוש ממנה את חוסר המנוח. הוא אכול מתחים ותסכולים, ששורשיהם ביחסו האמביוולנטי אליה. נפתולי חייה של האם הם פן אחד של חי הבן, הנאבק על עיצוב זהותו ואישיותו. הוא מנסה לתקן את המעוות בחיי אמו ובחיו, בהחלטתו הנחושה ללמד אותה עברית במשך השבוע שבו יהיה יחד בביתם, שנטשוהו לפני שנים. בהקניית השפה העברית בבית הזה יש משום ניסיון של הבן לעקור מאמו את הגלות, את זרותה ואת חוסר שייכותה להוויה הישראלית, המקרינים גם על חייו.

בעיקשותו השתלטנית של הבן ללמד את אמו עברית בערוב ימיה ובכך לסגור פערים של שנים רבות, הוא מתעמר בה, מתעלם מרצונה האמיתי - לספר את סיפור חייה בעל פה. האם יש כאן שאיפת נקם כלפיה על תסכוליו; על רגשי הנחיתות שלו ביחס לצברים, תלישותו, חוסר השתלבותו בחברה הישראלית? על שבנוסף לכל אלה גידלה אותו אמו בלי אב, וגם מנעה ממנו קשר לעבר ומידע עליה ועל רקעה המשפחתי? הוא מאשים את אמו גם בנטייתו המינית, ששיבשה את חייו: "הגברים והנשים משתווים אצלי בגלל חינוך הבית שלה, שידע לעשות מחיקה של ניגודי המינים".

ואולי מעבר לכך טמון כאן מסר סמוי, שלא הכתיבה (השתקפות החיים באמנות) היא העיקר, אלא החיים עצמם, המסופרים בעל פה, בשטף ובתאוות סיפור בלתי נדלית?

התשובה אינה חד משמעית. הבן יודע את אמנות המילים, והאם את סוד ההישרדות בחיים. את זאת יבין הבן ויפנים בהמשך, ואז יוכל להיפתח לעולמה ולקבלו.

יש לו תוכנית ברורה, אבל יתברר בהמשך, שגם לאמו היתה תוכנית, שעד כה הסתירה מפניו: תוכניתה להרות וללדת אותו, להיאבק בגורל ולנצח. מבין השתיים, תוכניתה של האם היא המשכנת יתרה. דווקא בשפתה העילגת (בניגוד לשפתו התקנית בעלת הצירופים המיוחדים) היא מצליחה להעביר סיפור חיים מרגש, עשיר בתובנות. האמפתיה של הקורא נתונה לה, לאשה הנדכאת אך המרדנית מילדות, שהחיים חישלו אותה ועיצבו את דמותה. מבחינה זאת האם הקדימה את תקופתה, בהיצמדה ל"תוכנית" שהכתיבה את מהלכיה: ניתקה מאמה, שהחיים הכריעו אותה, נעשתה עצמאית, התנערה מנישואים כפויים, וגמאה מרחקים כמעט לבדה. היא בוחרת את בן זוגה, ומפרנסת את עצמה. לעומת זאת, נכשלת תוכניתו של הבן, בגלל אטימות אנושית וקריאת מציאות שגויה. מכאן נובע כישלונו כמורה, לא מחולשת מיתרי הקול שלו, כפי שניסה לתרץ, אלא מאישיותו. גם כישלונו בקשרי אהבה עם אשה ועם גבר ילידי הארץ מעיד על תחושתו כנטע זר. אם לדבר על עולם פנימי מורכב, הרי הוא נחלת הבן, שבניגוד לאמו, הוא מתמודד עם שאלת הזהות והשייכות לא פחות מאשר עם יחסו המורכב כלפי הורתו.

המורה שכשל, מנסה להיות מורה לאמו. לשם כך הוא מגייס את כל עורי ההוראה, מעין תפאורה חיצונית, האמורה לכסות על אטימותו ומגבלותיו. הבן מקנה לאם כלים טכניים ריקים מתוכן ללימוד

העברית, כשאת תוכן החיים הממשי יוצקת האם במנות גדושות. העדר התקשורת בין השניים מתבטא אם כן גם בכך שמגמת פניהם שונה בתכלית. ועם זאת, מתברר הקשר ההדוק של הבן לשפה התובענית, שאינה מרפה ממנו בתהליך היצירה, כל עוד לא הצליח לעצב באמצעותה את תוכן הדברים הנובע בעצמותיו.

לאורך הרומן משסעת האם שוב ושוב את דברי בנה, וכופה עליו להאזין לסיפורה. לימוד השפה העברית אינו מעניינה, וממילא גם לא ההשתלבות בהוויה הישראלית. היא דוחה כל משמעת של סדר רציונלי ומרותקת כולה לתנועה הסטיכית של מהלך חייה.

כשמגיעה האם עם בנה לבית הניטוש היא צלולה ומתפקדת, אבל במהלך הדברים, אף שאינה מוותרת על התשוקה לספר, היא הולכת ונחלשת, רועדת מקור בבית הישן, ונתקפת בשיעול טורדני. בתום השבוע המפרך מחזיר אותה הבן לבית האבות. היא מותשת, אבל השיגה את מטרתה - לספר את סיפור חייה, סיפור שהחזיק אותה בחיים כל עוד לא סיימה לספרו. כשסיימה, כאילו פג הטעם בהמשך חייה, ולכן המספר לא נותר אלא לשקוע ב"זיכרון המילים

שבורחות ממני", כלומר להיאבק על העיצוב המילולי של סיפור חייה, ולא פחות מכך, על זהותו. אמנם הניסיון לעקור את הגלות מאמו וממנו עצמו לא צלח, אבל לבו נפתח לעולמה וטינתו כלפיה שככה. כאמור, מבין שתי העלילות הנאבקות כאן על הבכורה, ידה של עלילת האם על העליונה, גם בעיצוב הפלסטי והמשכנע של דמות האשה באמצעות הלשון. הדבר מעיב על עלילת הבן, שבה מתוארים שוב ושוב ניסיונות הנפל שלו להקנות לאמו את השפה העברית, ונוטל מנחיצותה ומחיוניותה.

בשיבה לבית הניטוש יש משום מפגש מחודש עם העבר הקרוב (סביבה, שכנים), המזין את העלילה שמספר הבן, אבל אין בכך תרומה לעלילה העיקרית החיה והסוחפת, שמספרת האם. לטעמי, הקשר בין שתי העלילות נראה לא הכרחי ומאולץ. הבן חוזר ומקפיד עם אמו על האותיות, אך מאמציו מתגמדים, גם מבחינת משקלם בהתפתחות עלילת הרומן, לנוכח השפיעה חסרת המעצורים של סיפורה. הדומיננטיות שלה מעיקה על הבן-המספר אפילו על סף מותה, ולא בכדי חוזר המשפט "עוד בחייה אני מחכה למותה".

גם בבחירת שם הספר "זה הדברים" מוטית הכף לעלילת האם. שפתה הבלתי תקנית משתלטת על הכותרת המשובשת במתכוון, אולי כדי להדגיש את המשקל של עלילתה. אף שתחילה מנסה הבן להכתיב לאמו ולכפות עליה את לימוד העברית: "או עכשו זה הדברים שיש לך לעשות" - האם אינה מוותרת על "זה הדברים" שלה, המכריע את הכף, ובסופו של דבר מביא לתיקון ביחסו של בנה אליה, אל "הדברים" שלה.

יערה כנדוד

